

Marta Osuchowska*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

OSOBOWOŚĆ PRAWNA ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W PORTUGALII

WPROWADZENIE

Portugalia jest krajem o dominującym wpływie katolicyzmu, ale od czasu uchwalenia ustawy o wolności religijnej w 2001 r. wzrosła liczba oficjalnie zarejestrowanych związków wyznaniowych innych niż Kościół katolicki¹. Choć Kościół katolicki funkcjonuje na podstawie osobnego aktu prawnego zawartego ze Stolicą Apostolską w 2004 r., również posiada osobowość prawną². Konkordat ten reguluje jego szczególną pozycję, m.in. w zakresie uznawania małżeństw kościelnych, nauczania religii w szkołach czy zwolnień podatkowych. Kościół katolicki jest uważany za *sui generis* związek wyznaniowy, nieobjęty ogólnym rejestrem wyznań. Wspólnoty protestanckie, w tym kościoły zielonoświątkowe, ewangelikalne i baptystyczne, są w większości zarejestrowane i korzystają z osobowości prawnej³. Umożliwia im to m.in. zawieranie umów najmu, budowę świątyń oraz otrzymywanie darowizn na cele kultu. Społeczności muzułmańskie, takie jak Komisja Islamska Portugalii (*Comissão Islâmica de Portugal*), również uzyskały osobowość prawną⁴. Organizacje te mają prawo do prowadzenia meczetów, cmentarzy, a także występowania jako reprezentanci wyznawców islamu w dialogu z władzami państwowymi. Społeczność żydowska, w tym

* ORCID 0000-0001-9950-7458, e-mail: m.osuchowska@uksw.edu.pl

1 <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/portugal> [dostęp: 19 września 2025 r.]; https://statenewswire.com/stories/643438208-2022-report-on-international-religious-freedom-portugal?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.]; https://www.jn.pt/nacional/artigo/imigracao-brasileira-faz-crescer-numero-de-igrejas-evangelicas/15659771?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.].

2 Concordata entre a República Portuguesa e a Santa Sé, Resolução da Assembleia da República n.º 74/2004, de 16 de novembro, Diário da República n.º 269/2004, Série I-A de 2004-11-16, páginas 6741–6750.

3 J.B. Moniz, P.M. Pinto, J. Brissos-Lino, *A construção da liberdade religiosa em Portugal: do trilho legal à percepção da liberdade religiosa entre as lideranças evangélicas*, „REVER” 2020, v. 20, n. 3, s. 217–234.

4 <https://www.comunidadeislamica.pt/> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Comunidade Israelita de Lisboa, została uznana za związek wyznaniowy już przed wejściem w życie ustawy z 2001 r., ale korzysta obecnie z jej przepisów jako podmiot z pełnią praw⁵. Dzięki osobowości prawnej wspólnoty religijne w Portugalii mogą również zawierać porozumienia z państwem (*accordos de cooperação*), które regulują np. nauczanie religii, kapelanię w więzieniach i szpitalach czy prawo do świętowania dni religijnych⁶.

Celem niniejszego artykułu jest analiza zagadnienia osobowości prawnej wspólnot religijnych w Portugalii w świetle regulacji konstytucyjnych, ustawowych i orzeczniczych. Badanie koncentruje się na regulacjach ustawowych, rozwiązaniach konstytucyjnych oraz praktyce sądowej, które łącznie kształtują status wspólnot religijnych jako podmiotów prawa. Z uwagi na temat opracowania szczegółowemu badaniu zostanie poddana ustawa o wolności religijnej (*Lei da Liberdade Religiosa, Lei n.º 16/2001*) z 2001 r. (dalej: ustawa nr 16/2001)⁷. Jest to akt prawny, który wprowadza do portugalskiego systemu prawnego praktykę rejestracji związków wyznaniowych. Z uwagi zaś na szczególny system prawny Kościoła katolickiego i problemy wynikające z dualizmu reżimów prawnych dotyczących organizacji religijnych opracowanie zawiera również analizę rozwiązań praktycznych związanych z jego tematyką, w tym zwłaszcza trudności proceduralne, kryteria rejestracji oraz konsekwencje podatkowe, które odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu podmiotów religijnych.

W literaturze portugalskiej i międzynarodowej temat osobowości prawnej związków wyznaniowych stanowi przedmiot rosnącego zainteresowania, zwłaszcza w kontekście zmian społecznych. Analiza ma również znaczenie praktyczne, gdyż uzyskanie osobowości prawnej otwiera podmiotom wyznaniowym drogę do autonomii prawnej, ochrony sądowej i korzystania z praw fiskalnych. Problematyka wolności religijnej i statusu prawnego wspólnot wyznaniowych jest dobrze opisana, jednak często w ujęciu teoretycznym, koncentrującym się na zasadach konstytucyjnych i relacji państwo–kościół. Znacznie rzadziej przedmiotem szczegółowych badań staje się praktyczne funkcjonowanie systemu rejestracji oraz rola orzecznictwa sądowego, które w wielu przypadkach doprecyzowuje lub koryguje ustawowe ramy. Prowadzenie badań nad działalnością związków wyznaniowych w Polsce powinno uwzględniać również analizę prawnoporównawczą. Dzięki temu łatwiej jest zrozumieć i sklasyfikować zmiany zachodzące w obszarze prawa wyznaniowego. Z punktu widzenia prawa porównawczego temat ten ma istotne znaczenie, ponieważ Portugalia stanowi przykład systemu, który łączy silne gwarancje wolności religijnej z utrzymaniem szczególnej pozycji Kościoła katolickiego. W efekcie powstaje pytanie o realny

⁵ <https://www.cilisboa.org/> [dostęp: 19 września 2025 r.].

⁶ Art. 45–47 ustawy nr 16/2001.

⁷ Diário da República n.º 143/2001, Série I-A de 2001-06-22.

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

poziom równości wspólnot religijnych oraz o praktyczne granice neutralności światopoglądowej państwa⁸.

I. PODSTAWY KONSTYTUCYJNE I SYSTEMOWE

Konstytucja Portugalii z 1976 r., uchwalona po rewolucji goździków, ustanowiła wolność religijną jako jedno z podstawowych praw jednostki⁹. Artykuł 41 gwarantuje każdemu swobodę wyznania, praktyk religijnych oraz organizowania się w ramach wspólnot religijnych. Co istotne, przepis ten chroni nie tylko wolność wyznawania religii, ale także wolność niewyznawania żadnej religii, co jest konsekwencją świeckiego charakteru państwa¹⁰. Wolność ta obejmuje zarówno aspekt indywidualny, jak i instytucjonalny, co implikuje możliwość uzyskania przez wspólnoty religijne statusu osoby prawnej¹¹.

Konstytucja wprowadza zasadę świeckości państwa, co oznacza neutralność w sprawach światopoglądowych i religijnych. Państwo portugalskie nie może identyfikować się z żadnym wyznaniem, a relacje ze wspólnotami religijnymi

⁸ V. Canas, *State and Church in Portugal* [w:] *State and Church in the European Union*, ed. G. Robbers, Baden-Baden 2019, s. 483–510; P.P. Adragão, A.C. Leão, *Portugal: Religious Rules and State Law* [w:] *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*, eds R. Bottoni, R. Cristofori, S. Ferrari, Cham, Switzerland 2016, s. 293–309.

⁹ Constituição da República Portuguesa (dalej: CRP, 1976, z późn. zm.), Diário da República n.º 86/1976, Série I de 1976-04-10, <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-aprovacao-constituicao/1976-34520775-43894075> [dostęp: 19 września 2025 r.]; po polsku: <https://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/portugalia.html> [dostęp: 19 września 2025 r.].

¹⁰ R.M. Varela Gonçalves, *A liberdade religiosa ao longo da história portuguesa*, „Revista Direito e Liberdade – RDL – ESMARN” 2015, v. 17, n. 3, s. 183–221.

¹¹ Art. 41 CRP: „(Liberdade de consciência, de religião e de culto) 1. A liberdade de consciência, de religião e de culto é inviolável; 2. Ninguém pode ser perseguido, privado de direitos ou isento de obrigações ou deveres cívicos por causa das suas convicções ou prática religiosa; 3. Ninguém pode ser perguntado por qualquer autoridade acerca das suas convicções ou prática religiosa, salvo para recolha de dados estatísticos não individualmente identificáveis, nem ser prejudicado por se recusar a responder; 4. As igrejas e outras comunidades religiosas estão separadas do Estado e são livres na sua organização e no exercício das suas funções e do culto; 5. É garantida a liberdade de ensino de qualquer religião praticado no âmbito da respectiva confissão, bem como a utilização de meios de comunicação social próprios para o prosseguimento das suas actividades; 6. É garantido o direito à objecção de consciência, nos termos da lei. (Wolność sumienia, wyznania i kultu) 1. Wolność sumienia, religii i kultu jest nienaruszalna; 2. Nikt nie może być prześladowany, pozbawiony praw ani zwolniony z obowiązków lub powinności obywatelskich z powodu swoich przekonań religijnych lub praktyk religijnych; 3. Nikt nie może być pytany przez jakąkolwiek władzę o swoje przekonania religijne lub praktyki, z wyjątkiem gromadzenia danych statystycznych niepozwalających na indywidualną identyfikację, ani nie może być krzywdzony za odmowę odpowiedzi; 4. Kościoły i inne wspólnoty religijne są oddzielone od państwa i są wolne w swojej organizacji oraz w wykonywaniu swoich funkcji i kultu; 5. Gwarantuje się wolność nauczania dowolnej religii praktykowanej w ramach danego wyznania, a także korzystania z własnych mediów w celu prowadzenia działalności; 6. Gwarantuje się prawo do sprzeciwu sumienia na warunkach określonych w ustawie”.

powinny opierać się na zasadzie równouprawnienia. Jednocześnie Konstytucja dopuszcza zawieranie umów międzynarodowych w tej dziedzinie, co otwiera drogę do szczególnego statusu Kościoła katolickiego w oparciu o konkordat ze Stolicą Apostolską¹².

Szczególnym elementem portugalskiego systemu jest obecność dwupoziomowej regulacji, gdyż obok konstytucyjnej gwarancji wolności religijnej istnieje prawo konkordatowe dotyczące Kościoła katolickiego. Konkordat z 2004 r., który zastąpił układ z 1940 r., potwierdził odrębny status prawny Kościoła katolickiego, gwarantując mu szeroki zakres autonomii organizacyjnej i uznanie skutków cywilnych wielu jego działań, w tym np. małżeństwa kanonicznego. Dokument ten odgrywa szczególną rolę w systemie portugalskim. W odniesieniu do zagadnienia osobowości prawnej związków wyznaniowych oznacza to współistnienie dwóch reżimów – konkordatowego i ustawowego – co rodzi pytania o równe traktowanie innych wspólnot religijnych. W doktrynie wskazuje się, że taki dualizm rodzi napięcie pomiędzy poszczególnymi wyznaniem, zwłaszcza w ich praktyce funkcjonowania. Choć Konstytucja dopuszcza możliwość zawierania konkordatów, powstaje pytanie, czy taki model rzeczywiście gwarantuje pełną neutralność państwa wobec religii¹³.

Konstytucja przyjmuje tzw. model laickości pozytywnej, w którym państwo nie ingeruje w treść doktryn religijnych, a zarazem zapewnia im przestrzeń do działania. Neutralność oznacza brak faworyzowania określonego wyznania, a rozdział instytucjonalną odrębność państwa i wspólnot religijnych¹⁴.

II. RAMY USTAWOWE OSOBOWOŚCI PRAWNEJ WSPÓLNOT RELIGIJNYCH

Osobowość prawna związków wyznaniowych oznacza ich zdolność do bycia podmiotem prawa, czyli do nabywania praw i zaciągania zobowiązań we własnym imieniu. W kontekście portugalskiego prawa przyznanie osobowości prawnej wspólnotom religijnym stanowi uznanie ich autonomii organizacyjnej i funkcjonalnej, a także warunek niezbędny do prowadzenia działalności o charakterze publicznoprawnym, majątkowym czy edukacyjnym. Osobowość prawna pozwala bowiem związkom wyznaniowym na: zawieranie umów, posiadanie

12 J.J. Almeida Lopes, *Direito eclesiástico português do séc. XXI*, „Revista da Faculdade de Direito da Universidade do Porto” 2008, n. 5, s. 143–213.

13 D. Argiolas, *A responsabilidade civil extracontratual das entidades religiosas*, Coimbra 2015, tese de doutoramento, <http://hdl.handle.net/10316/24135> [dostęp: 19 września 2025 r.].

14 J.B. Moniz, *Dinâmicas religiosas e políticas em Portugal: o caso da JM* 2023, „REVER: Revista de Estudos da Religião” 2024, v. 24, n. 1, s. 85–99; tenże, *Acomodação positiva das religiões ou modelo de igreja estabelecida? Um olhar sobre o secularismo português em período democrático*, „Revista Portuguesa de Ciência Política” 2017, n. 7, s. 41–59.

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

i zarządzanie majątkiem, zatrudnianie personelu, ubieganie się o status organizacji pożytku publicznego oraz korzystanie z ulg podatkowych. W świetle konstytucyjnej zasady wolności religijnej państwo portugalskie zobowiązane jest do zapewnienia ram prawnych umożliwiających istnienie i rozwój związków wyznaniowych jako instytucji autonomicznych i niezależnych od władzy publicznej.

Podstawowym źródłem regulacji w zakresie osobowości prawnej wspólnot religijnych w Portugalii jest ustawa nr 16/2001. Ustawa ta została uchwalona w kontekście wzrastającego pluralizmu religijnego i miała na celu zagwarantowanie równouprawnienia wyznań, co stanowiło realizację art. 41 Konstytucji. Ustawa nr 16/2001 wprowadziła nowoczesny reżim prawny gwarantujący równouprawnienie wyznań oraz szczegółowo regulujący sposób nabywania osobowości prawnej przez wspólnoty religijne. Osobowość prawną mogą uzyskać kościoły i wspólnoty religijne o zasięgu krajowym, regionalnym i lokalnym, instytuty życia konsekrowanego, a także ich federacje¹⁵.

Wprowadzony ustawowo system rejestracji wspólnot religijnych w odrębnym rejestrze oraz stworzenie instytucjonalnych ram dla ich autonomicznego funkcjonowania to cechy charakterystyczne dla portugalskiego prawa wyznaniowego. Z punktu widzenia osobowości prawnej, w tym jako przewidujące jej tryb nabywania, kluczowe znaczenie mają artykuły 33–41. W art. 33 wskazano *expressis verbis*, że osoby zbiorowe religijne (*peçoas coletivas religiosas*) uzyskują osobowość prawną po wpisie do rejestru. Jest to więc model konstytutywny, w którym sama rejestracja kreuje byt prawny¹⁶.

Ustawa nr 16/2001 wyraźnie wyróżnia kilka kategorii wspólnot religijnych, które mogą ubiegać się o osobowość prawną, czyli: kościoły i wspólnoty religijne o zasięgu krajowym, regionalnym lub lokalnym; instytuty życia konsekrowanego, czyli organizacje zakonne i im podobne; federacje i konfederacje wspólnot religijnych oraz inne podmioty wyraźnie powołane w ustawie, jeżeli ich cel jest *stricto* religijny. Rozróżnienie to ma praktyczne znaczenie, ponieważ wpływa na zakres dokumentacji wymaganej w procesie rejestracyjnym. Na przykład kościoły o zasięgu krajowym muszą przedstawić dowody swojej doktryny, kultu, organizacji oraz trwałej obecności w Portugalii, co potwierdza zarówno praktyka organów rejestrowych, jak i orzecznictwo¹⁷.

¹⁵ Art. 22 ust. 3 ustawy nr 16/2001: „As igrejas e demais comunidades religiosas inscritas podem com autonomia fundar ou reconhecer igrejas ou comunidades religiosas de âmbito regional ou local, institutos de vida consagrada e outros institutos, com a natureza de associações ou de fundações, para o exercício ou para a manutenção das suas funções religiosas”.

¹⁶ Art. 33 Ustawy nr 16/2001 *in capito*: „Podem adquirir personalidade jurídica pela inscrição no registo das pessoas colectivas religiosas, que é criado no departamento governamental competente: [...]”.

¹⁷ Art. 33 ustawy nr 16/2001 *in fine*: „[...] a) As igrejas e demais comunidades religiosas de âmbito nacional ou, em sua vez, as organizações representativas dos crentes residentes em território nacional;

I. PROCEDURA REJESTRACYJNA

Uzyskanie osobowości prawnej przez związki wyznaniowe w Portugalii związane jest z wpisem do Rejestru Wyznaniowych Osób Prawnych (*Registo das Pessoas Coletivas Religiosas*, dalej: RPCR). Jest to centralny element systemu, utworzony na mocy *Decreto-Lei n.º 134/2003* (dalej: dekret nr 134/2003). Rejestr ten prowadzony jest przez administrację państwową – Dyрекcję Generalną Rejestrów i Notariatów Ministerstwa Sprawiedliwości (*Direcção-Geral dos Registos e do Notariado, do Ministério da Justiça*) i pełni funkcję analogiczną do rejestru osób prawnych prawa prywatnego, ale wyspecjalizowaną w zakresie wspólnot religijnych. Został on powołany w ramach kompetencji funkcjonalnych Krajowego Rejestru Osób Prawnych (*Registo Nacional de Pessoas Colectivas*, dalej: RNPC). Rejestr wyznaniowych osób prawnych składa się ze skomputeryzowanej bazy danych zawierającej uporządkowane i zaktualizowane informacje mające na celu identyfikację podmiotów wyznaniowych i ich sytuacji prawnej¹⁸.

Przed rejestracją należy złożyć wniosek o certyfikat dopuszczalności, aby upewnić się, że nazwa związku wyznaniowego jest unikalna i zgodna z prawem. Certyfikat ten jest wydawany przez RNPC i jest ważny przez ograniczony czas¹⁹. Kolejnym krokiem jest opracowanie statutu związku wyznaniowego, który musi zawierać misję i cel tego związku, jego strukturę organizacyjną oraz wewnętrzne zasady i procesy decyzyjne. Statut powinien zostać podpisany przez przedstawicieli związku wyznaniowego i poświadczony notarialnie. W dalszej kolejności należy zwołać zgromadzenie ogólne, podczas którego członkowie formalnie zatwierdzą statut i wyznaczą przedstawicieli związku wyznaniowego. Spotkanie to należy udokumentować w oficjalnym protokole zgromadzenia. Dokumentacja, którą należy przygotować do rejestracji, musi zawierać poświadczoną kopię statutu kościoła, w tym protokół z zebrania założycielskiego. Należy dołączyć do niego listę członków obecnych na zebraniu założycielskim wraz z ich imionami i nazwiskami oraz danymi identyfikacyjnymi. W zakresie merytorycznym niezbędne jest przekazanie organowi rejestracyjnemu wyznania wiary, czyli opisu przekonań i zasad religijnych kościoła, a także praktyk religijnych i nabożeństw.

b) As igrejas e demais comunidades religiosas de âmbito regional ou local; c) Os institutos de vida consagrada e outros institutos, com a natureza de associações ou de fundações, fundados ou reconhecidos pelas pessoas colectivas referidas nas alíneas a) e b) para a prossecução dos seus fins religiosos; d) As federações ou as associações de pessoas colectivas referidas nas alíneas anteriores”.

18 Art. 1 dekretu nr 134/2003: „1. É criado o registo de pessoas colectivas religiosas (RPCR), no âmbito da competência funcional do Registo Nacional de Pessoas Colectivas (RNPC); 2. O registo de pessoas colectivas religiosas é constituído por uma base de dados informatizados contendo informação organizada e actualizada destinada à identificação das entidades religiosas e à publicitação da sua situação jurídica [...]”.

19 <https://registo.justica.gov.pt/Empresas/Pedir-o-Certificado-de-admissibilidade> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

Dodatkowo wymagane jest udokumentowanie działalności kościelnej w Portugalii, wykazując stabilną i zorganizowaną obecność religijną. Do dokumentacji dołącza się listę przywódców związku wyznaniowego i ich dane identyfikacyjne, tj. dowód tożsamości i numer identyfikacji podatkowej, a także oświadczenie dotyczące majątku związku wyznaniowego²⁰. Sam wniosek rejestracyjny należy złożyć na formularzu RNPC nr 5, a opłata za niego wynosi 50 euro dla podmiotów niepodlegających rejestracji handlowej. Dodatkowa opłata w wysokości 20 euro jest wymagana za rejestrację w Centralnym Rejestrze Osób Prawnych (*Ficheiro Central de Pessoas Coletivas*, FCPC). Zaświadczenie o dopuszczalności nazwy to 75 euro w trybie normalnym lub 150 euro w trybie pilnym²¹. Po złożeniu wniosku RNPC analizuje go i jeśli wszystkie dokumenty spełniają wymogi prawne, rejestracja jest zazwyczaj zakończona w ciągu 10 dni²².

Organ rejestrowy weryfikuje formalnie przygotowaną dokumentację pod kątem jej kompletności. W dalszej kolejności następuje etap oceny materialnej, która ogranicza się do przesłanek wskazanych w art. 39 ustawy nr 16/2001. Organ może odmówić wpisu wyłącznie w sytuacji braku spełnienia wymogów formalnych, fałszowania dokumentów lub sprzeczności celów lub działalności wspólnoty z konstytucyjnie chronioną wolnością religijną²³. Decyzja o wpisie jest podstawą do jego dokonania, co jest jednoznaczne z nadaniem wspólnocie osobowości prawnej. Należy podkreślić, że ustawa nr 16/2001 przewiduje mechanizm tzw. obowiązkowego wpisu. Jeżeli w ciągu roku od złożenia kompletnego wniosku organ nie wyda decyzji odmownej, wspólnota ma prawo domagać się wpisu z mocy prawa. Mechanizm ten ma charakter gwarancyjny i chroni przed przewlekłością administracyjną. Proces rejestracyjny ma charakter administracyjny, a decyzja może być zaskarżona na drodze sądowej. Istotne jest,

²⁰ Art. 3 dekretu nr 134/2003: „(Requisitos gerais de inscrição no registo) O pedido de inscrição no registo é formalizado por escrito e instruído com os estatutos da entidade requerente e qualquer outra documentação que permita inscrever: a) O nome, que deve permitir distingui-la de qualquer outra pessoa colectiva religiosa existente em Portugal; b) A constituição, instituição ou estabelecimento em Portugal da organização correspondente à igreja ou comunidade religiosa ou o acto de constituição ou fundação e, eventualmente, também o de reconhecimento da pessoa colectiva religiosa; c) A sede em Portugal; d) Os fins religiosos; e) Os bens ou serviços que integram ou devem integrar o património; f) As disposições sobre formação, composição, competência e funcionamento dos seus órgãos; g) As disposições sobre a extinção da pessoa colectiva; h) O modo de designação e os poderes dos seus representantes; i) A identificação dos titulares dos órgãos dirigentes em efectividade de funções e dos representantes e a especificação da competência destes últimos”.

²¹ https://www2.gov.pt/servicos/pedir-inscricao-online-no-ficheiro-central-de-pessoas-coletivas-para-entidades-nao-sujeitas-a-registo-comercial/-/asset_publisher/QjJS58M3Xp1s/content/1219-srv-ces-fds_como?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.].

²² Decreto-Lei n.º 129/98, Regime jurídico do Registo Nacional de Pessoas Colectivas, Diário da República n.º 110/1998, Série I-A de 1998-05-13.

²³ Art. 39 ustawy nr 16/2001: „(Recusa da inscrição) A inscrição só pode ser recusada por: a) Falta dos requisitos legais; b) Falsificação de documento; c) Violação dos limites constitucionais da liberdade religiosa”.

że państwo nie ocenia treści doktrynalnych danego związku, ograniczając się do formalnej i prawnej oceny wniosku²⁴.

Należy podkreślić, że tzw. uznanie religijne w Portugalii wyróżnia podstawową rejestrację, która jest pierwszym krokiem dla każdej wspólnoty religijnej w tym kraju. W ten sposób nadaje się związkom wyznaniowym status prawny, umożliwiając im swobodne działanie i prowadzenie działalności religijnej. Istnieje także możliwość uzyskania statusu kościoła „zakorzenionego” (*radicado*) w Portugalii. Związki wyznaniowe, które od co najmniej 30 lat prowadzą zorganizowaną działalność religijną w Portugalii lub zostały założone za granicą ponad 60 lat temu, mogą ubiegać się o status „zakorzenionego”. Status ten zapewnia dodatkowe korzyści, takie jak: możliwość zawierania legalnie uznanych małżeństw; prawo do edukacji religijnej w szkołach publicznych; możliwe partnerstwa z rządem w zakresie duszpasterstwa szpitalnego i więziennego. Jednak osiągnięcie takiego statusu może zająć nawet kilkadziesiąt lat²⁵.

2. OSOBOWOŚĆ PRAWNA NA ZASADACH OGÓLNYCH

Oprócz drogi rejestracyjnej w RPCR portugalski system dopuszcza istnienie stowarzyszeń o celach religijnych, które uzyskują osobowość prawną na zasadach ogólnych, zgodnie z kodeksem cywilnym i ustawą o stowarzyszeniach. Choć formalnie mogą realizować cele religijne, nie są traktowane jako osoby zbiorowe religijne w rozumieniu ustawy nr 16/2001, gdyż działają na gruncie prawa prywatnego. Prowadzi to do zróżnicowania statusu prawnego i zakresu autonomii, co jest źródłem sporów praktycznych. Stowarzyszenia prawa prywatnego podlegają pełnej kontroli sądowej w zakresie zgodności uchwał i działalności ze statutem. Z kolei podmioty religijne wpisane do RPCR korzystają z szerszej autonomii wewnętrznej i zbliżone są w tym względzie do publicznych osób prawa kościelnego, czyli podmiotów Kościoła katolickiego. Należy zaznaczyć,

²⁴ Art. 40 ustawy nr 16/2001: „(Inscrição obrigatória) 1 – Torna-se obrigatória a inscrição, passado um ano sobre a entrega do requerimento de inscrição, se entretanto não for enviada notificação da recusa de inscrição por carta registada ao requerente. 2 – O prazo referido no número anterior, no caso da inscrição de igrejas ou comunidades religiosas ou da respectiva organização representativa, é suspenso pelo prazo do suprimimento das faltas ou da audiência referido no artigo 38.º”.

²⁵ Art. 37 ustawy nr 16/2001: „(Igrejas e comunidades religiosas radicadas no País) 1 – Consideram-se radicadas no País as igrejas e comunidades religiosas inscritas com garantia de duração, sendo a qualificação atestada pelo membro do Governo competente em razão da matéria, em vista do número de crentes e da história da sua existência em Portugal, depois de ouvir a Comissão da Liberdade Religiosa. 2 – O atestado não poderá ser requerido antes de 30 anos de presença social organizada no País, salvo se se tratar de igreja ou comunidade religiosa fundada no estrangeiro há mais de 60 anos. O atestado é averbado no registo. 3 – O requerimento do atestado será instruído com a prova dos factos que o fundamentam, aplicando-se o disposto no artigo 38.º”; <https://www.publico.pt/2011/06/24/jornal/ja-ha-50-confissoes-religiosas-radicadas-em-portugal-22346950> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

że status rejestrowy ma kluczowe znaczenie dla korzystania z ulg podatkowych i regulacji przewidzianych w ustawie²⁶.

Tym samym prawo portugalskie oferuje dwie ścieżki formalizacji wspólnot religijnych. Jednak tylko wpis do RPCR jest tą specjalną procedurą dedykowaną podmiotom wyznaniowym. Wybór procedury prywatnoprawnej ma bezpośredni wpływ na zakres autonomii i ochrony prawnej wspólnoty. Warto zaznaczyć, że ustawa portugalska dopuszcza również funkcjonowanie wspólnot religijnych bez osobowości prawnej, które mogą prowadzić działalność kultową, ale mają ograniczoną zdolność prawną i nie mogą działać jako odrębne podmioty w stosunkach cywilnoprawnych. W portugalskim prawie istnieją również organizacje pomocnicze, np. fundacje, stowarzyszenia, instytucje edukacyjne, które mogą być tworzone przez zarejestrowane związki wyznaniowe w celu prowadzenia działalności społecznej, charytatywnej czy oświatowej. Należy podkreślić, że rejestracja podmiotów wyznaniowych w Portugalii nie jest obowiązkowa. Możliwe jest funkcjonowanie wspólnot religijnych poza rejestrem, co jednak ogranicza ich uprawnienia. Brak rejestracji nie pozbawia jednostek prawa do wyznawania religii, ale ogranicza instytucjonalną obecność danej wspólnoty w przestrzeni publicznej²⁷.

III. STATUS KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Kościół katolicki w Portugalii funkcjonuje w oparciu o konkordat zawarty pomiędzy Republiką Portugalską a Stolicą Apostolską w 2004 r., który zastąpił wcześniejszy akt z 1940 r. Konkordat ten przyznaje Kościołowi katolickiemu szczególny status prawny, odmienny od tego przewidzianego w ustawie nr 16/2001. Dokument ten potwierdza szczególny status Kościoła katolickiego w Portugalii, który nabywa osobowość prawną na mocy samego prawa międzynarodowego. W związku z powyższym pojawia się pytanie, czy te regulacje nie naruszają zasady równości, zwłaszcza w sferze fiskalnej i administracyjnej. Należy zaznaczyć bowiem, że Konstytucja przewiduje również zakaz dyskryminacji wobec różnych wyznań, co oznacza, że odrębny status musi mieć obiektywne uzasadnienie²⁸.

²⁶ Art. 44 ustawy nr 16/2001: „(Pessoas colectivas privadas com fins religiosos) As associações e fundações com fins religiosos podem ainda adquirir personalidade jurídica nos termos previstos no Código Civil para as pessoas colectivas privadas, ficando então sujeitas às respectivas normas, excepto quanto à sua actividade com fins religiosos”.

²⁷ Art. 5 ustawy nr 16/2001: „(Princípio da cooperação) O Estado cooperará com as igrejas e comunidades religiosas radicadas em Portugal, tendo em consideração a sua representatividade, com vista designadamente à promoção dos direitos humanos, do desenvolvimento integral de cada pessoa e dos valores da paz, da liberdade, da solidariedade e da tolerância”.

²⁸ Art. 2 ust. 2 ustawy nr 16/2001: „(Princípio da igualdade) 2 – O Estado não discriminará nenhuma igreja ou comunidade religiosa relativamente às outras”.

Z punktu widzenia osobowości prawnej zasadnicze znaczenie ma uznanie Kościoła katolickiego za podmiot prawa międzynarodowego oraz automatyczne uzyskanie osobowości prawnej przez diecezje, parafie, instytuty zakonne oraz inne podmioty kościelne, bez konieczności rejestracji w RPCR. Konsekwencją takiego stanu rzeczy są szczególne regulacje dotyczące majątku kościelnego, jego ochrony i przeznaczenia, a także gwarancje dla organizacji działalności edukacyjnej, charytatywnej i kulturalnej kościoła. Oznacza to, że Kościół katolicki nie podlega regułom przewidzianym dla innych wyznań w ustawie nr 16/2001, lecz funkcjonuje w oparciu o odrębny, konkordatowy reżim prawny²⁹.

Konstytucja Portugalii (art. 13 i 41) nakłada na państwo obowiązek równego traktowania wszystkich wspólnot religijnych³⁰. Pojawia się więc pytanie, na ile dualizm systemu – z jednej strony regulacje konkordatowe, z drugiej zaś ustawa o wolności religijnej – pozostaje zgodny z tym konstytucyjnym wymogiem. Ustawodawca i doktryna przyjmują, że szczególne traktowanie Kościoła katolickiego znajduje uzasadnienie w jego historycznej i społecznej roli w Portugalii, a także w naturze prawa konkordatowego, które ma charakter umowy międzynarodowej. Jednocześnie wskazuje się, że ustawa nr 16/2001 stanowi punkt odniesienia dla pozostałych wyznań i nie może być interpretowana w sposób dyskryminujący³¹.

Pomimo formalnych gwarancji równości w praktyce pojawiają się liczne kontrowersje analizowane przez doktrynę i praktyków prawa. Podczas gdy Kościół katolicki uzyskuje osobowość prawną swoich jednostek organizacyjnych bez konieczności rejestracji, inne wspólnoty muszą przejść przez sformalizowaną i często czasochłonną procedurę rejestracyjną w RPCR. Konkordat przewiduje szereg zwolnień podatkowych dla Kościoła katolickiego, które są szersze i bardziej stabilne niż ulgi dostępne dla innych wspólnot na gruncie ustawy nr 16/2001 i prawa podatkowego. W rezultacie pojawia się dyskusja, czy nie prowadzi to do faktycznego uprzywilejowania. Kościół katolicki korzysta z pełnej samodzielności w zakresie tworzenia, znoszenia i przekształcania swoich struktur organizacyjnych, podczas gdy wspólnoty wpisane do RPCR muszą każdą istotną zmianę notyfikować i aktualizować w rejestrze państwowym. Szczególny status Kościoła katolickiego wynika z umowy międzynarodowej, co utrudnia ewentualne zmiany

29 D. Valente, *As relações Igrejas-Estado em Portugal antes e depois do 25 de Abril*, „Lusotopie” 1999, n. 6, s. 271–275; J.B. Moniz, *Igreja Católica e Caridade em Portugal. Do múnus bíblico de ajudar o outro à sua indispensabilidade no século XXI*, „Revista Brasileira de História das Religiões” 2014, n. 19, v. 7, s. 223–256.

30 Art. 13 CRP: „(Princípio da igualdade) 1. Todos os cidadãos têm a mesma dignidade social e são iguais perante a lei. 2. Ninguém pode ser privilegiado, beneficiado, prejudicado, privado de qualquer direito ou isento de qualquer dever em razão de ascendência, sexo, raça, língua, território de origem, religião, convicções políticas ou ideológicas, instrução, situação económica, condição social ou orientação sexual”.

31 M. André, *O Catolicismo Em Portugal: Organização Eclesiástica e Práticas Religiosas. Análise Regional, „Finisterra”*, Centro de Estudos Geograficos (IGOT) Universidade de Lisboa 2012.

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

i ogranicza możliwość ustawodawcy krajowego do ujednolicenia regulacji dla wszystkich wyznań. W konsekwencji część doktryny wskazuje na asymetrię systemową, w której Kościół katolicki funkcjonuje w trybie szczególnym, a inne wspólnoty muszą korzystać z reżimu ustawowego. Z perspektywy prawa konstytucyjnego nie stanowi to automatycznego naruszenia zasady równości, o ile różnicowanie ma obiektywne podstawy i nie przekłada się na dyskryminację w dostępie do wolności religijnej. Niemniej praktyczne konsekwencje takiego dualizmu są źródłem sporów w doktrynie, a także przedmiotem orzecznictwa sądów administracyjnych i konstytucyjnych³².

IV. ORZECZNICTWO DOTYCZĄCE UZYSKIWANIA I FUNKCJONOWANIA OSOBOWOŚCI PRAWNEJ

Jednym z najczęściej dyskutowanych zagadnień w praktyce sądowej jest zakres materiału dowodowego, jaki wspólnoty religijne muszą przedstawić w procesie rejestracji. Zgodnie z ustawą nr 16/2001 (art. 34–36) wspólnota powinna udokumentować m.in. istnienie doktryny religijnej, formy kultu, struktury organizacyjnej oraz trwałej obecności w Portugalii. W orzecznictwie sądów administracyjnych podkreślano, że organy rejestrowe nie mogą oceniać treści doktryny religijnej, a jedynie jej faktyczne istnienie i spójność w sensie formalnym. W kilku sprawach dotyczących nowych ruchów religijnych (np. wspólnot o charakterze neopogańskim czy ewangelikalnym) sądy wskazywały, że administracja przekroczyła swoje kompetencje, próbując oceniać „prawdziwość” lub „społeczną powagę” wyznania. Ustawa nr 16/2001 nie wymaga, by doktryna była rozpoznawalna w ramach istniejących systemów teologicznych, ale wystarczy, że w dokumentach zgłoszeniowych wskazano cele religijne i praktyki kultowe. Tego rodzaju praktyka została uznana za naruszenie konstytucyjnej zasady wolności religijnej i neutralności światopoglądowej państwa³³.

W odniesieniu do wymogów dowodowych przy rejestracji *Tribunal da Relação de Lisboa* zauważył, że dokumentacja powinna obejmować dwa aspekty: doktrynę i praktyki kultu (cele religijne, praktyki, obowiązki wiernych) oraz aspekt faktograficzny, czyli dowody zorganizowanej społecznej obecności (np. aktywność religijna, obecność na danym terenie). Jeśli organ administracyjny neguje wpis, musi to opierać się na jasnym podstawach prawnych, a nie na

³² Por. J.E. Franco, *Relações entre a Igreja e o Estado em Portugal Tempos e modos: Casamento, Divórcio e União de Facto*, Lizbona 2011.

³³ *Tribunal da Relação de Lisboa*, Acórdão z 2021 r. (sprawy dot. nowych ruchów religijnych brazylijskich). Organ rejestrowe nie mogą badać „społecznej powagi” czy „rozpoznawalności” religii; wystarczy, że statut jasno określa cele religijne i kultowe.

subiektywnej ocenie ważącej centralną rolę symboli czy wątpliwą spójność doktryny, co leży poza zakresem jego kompetencji. Organy rejestrujące nie mają mandatów do oceniania prawdziwości lub społecznej ważności doktryny religijnej, nawet w przypadku nowych lub nietypowych ruchów religijnych³⁴. Jedynym dopuszczalnym kryterium odmowy wpisu jest niezgodność z wymogami ustawowymi, a nie ocena treści religijnej³⁵.

Istotnym problemem praktycznym jest z kolei przewlekłość postępowań rejestrowych. Ustawa nr 16/2001 przewiduje, że w ciągu roku od złożenia kompletnego wniosku organ powinien podjąć decyzję. Jeżeli tego nie uczyni, wspólnota ma prawo domagać się wpisu z mocy prawa. Sądy administracyjne kilkakrotnie potwierdzały, że brak działania organu nie może stanowić przeszkody w uzyskaniu osobowości prawnej. W jednym z głośniejszych orzeczeń *Tribunal da Relação de Lisboa* uznał, że odmowa dokonania wpisu po upływie ustawowego terminu była nielegalna i nakazał rejestrację wspólnoty. Orzecznictwo to wzmacnia gwarancje proceduralne i chroni mniejsze grupy wyznaniowe przed arbitralnością administracji³⁶. To orzeczenie jest jednym z kluczowych precedensów w portugalskim orzecznictwie administracyjnym dotyczącym rejestracji wspólnot religijnych. Pokazuje, że prawo przewiduje automatyzację wpisu, chroniąc wspólnoty przed opóźnieniami administracyjnymi i zabezpieczając wolność religijną na poziomie proceduralnym. To orzeczenie z 2009 r. jest kluczowe, bo przesądziło, że państwo nie może używać przewlekłości jako formy nacisku wobec wspólnot religijnych. Ustawowe terminy pełnią funkcję konstytucyjnych gwarancji – w praktyce ułatwiło to rejestrację wielu nowych kościołów, które spotykały się z niechęcią administracji. Późniejsze sprawy przed *Tribunal da Relação de Lisboa* powtarzały tę zasadę, że organy administracji mogą odmówić rejestracji wyłącznie w przypadkach ściśle określonych w art. 9 ustawy nr 16/2001 i tylko w terminie.

34 *Tribunal da Relação de Lisboa*, Acórdão z 25 czerwca 2020 r., proc. 1189/18.5BELSB („Igreja Apostólica Católica Ortodoxa”). Odmowa rejestracji tej wspólnoty była niezgodna z prawem, gdyż administracja przekroczyła swoje kompetencje, oceniając charakter „autentycznej religii”. Sądy uznały, że neutralność państwa zakazuje wartościowania religijności podmiotów ubiegających się o rejestrację.

35 *Tribunal da Relação de Lisboa*, Acórdão z 13 lipca 2017 r., proc. 1164/15.2BELSB „O Estado Português não tem uma função qualificadora nem competência para decidir da religiosidade de uma entidade.”; z. *Tribunal da Relação de Lisboa*, Acórdão z 14.03.2019, proc. 2143/16.0BELSB „A recusa de inscrição no Registo Nacional de Pessoas Colectivas Religiosas apenas se pode fundamentar no disposto no artigo 9.º, n.º 1, da Lei da Liberdade Religiosa.”

36 *Tribunal da Relação de Lisboa*, Acórdão z 5 lutego 2009 r., proc. 10359/2008-8. Sąd potwierdził, że terminy związane z „obowiązkowym wpisem” – wynikające z art. 40 ust. 1 ustawy nr 16/2001 (LLR) i art. 10 dekretu nr 134/2003 nie ulegają zawieszeniu z powodu powolności administracji. W konsekwencji jeśli organ rejestrowy w ciągu roku od złożenia kompletnego wniosku o rejestrację nie doręczy decyzji odmownej, wpis powinien nastąpić z mocy prawa. Orzeczenie zakończyło się uchyleniem decyzji odmownej i nakazem rejestracji wspólnoty jako osoby prawnej.

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

Kolejnym obszarem spornym jest relacja między autonomią wewnętrzną wspólnot religijnych a kompetencjami sądów do ingerencji w ich działalność. Ustawa nr 16/2001 przyznaje wspólnotom religijnym szeroką swobodę organizacyjną, w tym prawo do samodzielnego wyboru władz, tworzenia struktur wewnętrznych oraz kształtowania doktryny i kultu. Sądy wielokrotnie stały przed pytaniem, czy mogą kontrolować decyzje organów wspólnoty w zakresie zgodności z jej statutem. W orzecznictwie dominuje stanowisko, że kontrola sądowa jest ograniczona do badania legalności w wymiarze formalnym, tj. czy decyzje nie naruszają porządku prawnego, konstytucji lub praw członków wspólnoty. Nie obejmuje ona natomiast badania zgodności z zasadami doktrynalnymi czy religijnymi. Przykładem jest sprawa dotycząca konfliktu wewnętrznego w jednej ze wspólnot zielonoświątkowych, w której sąd stwierdził, że nie jest kompetentny do oceny „teologicznej poprawności” wyboru władz, a jedynie do sprawdzenia, czy procedura głosowania była zgodna z przyjętym statutem i przepisami prawa³⁷.

W wielu orzeczeniach dotyczących stowarzyszeń wiernych sądy odmówiły wchodzenia w kwalifikację natury teologicznej podmiotu i ograniczyły się do weryfikacji, czy spory o władze i uchwały rozstrzygano zgodnie ze statutem i prawem powszechnym³⁸.

Znaczącą część sporów dotyczących wspólnot religijnych rozstrzygana była na gruncie prawa podatkowego. Wiele z nich dotyczyło interpretacji przepisów o ulgach i zwolnieniach przewidzianych w ustawie nr 16/2001 oraz w prawie konkordatowym. Sądy administracyjne kilkakrotnie potwierdziły, że zwolnienia podatkowe przysługują jedynie wspólnotom wpisanym do RPCR lub w przypadku Kościoła katolickiego – podmiotom uznanym konkordatowo. Tym samym stowarzyszenia prawa prywatnego o celach religijnych, które nie posiadają statusu osoby zbiorowej religijnej, nie mogą korzystać z tych preferencji. W niektórych orzeczeniach wskazywano, że wspólnoty religijne pełnią funkcję quasi-publiczną, w szczególności w zakresie działalności charytatywnej i edukacyjnej, co uzasadnia rozszerzoną ochronę ich autonomii i korzystniejsze traktowanie fiskalne. Z drugiej strony pojawiały się sprawy, w których sądy badały, czy wspólnota faktycznie realizuje cele religijne, czy też wykorzystuje

³⁷ Supremo Tribunal Administrativo, data wejścia: 23 listopada 2000 r., nr dok. SAP20001123046535. Sprawa dotyczyła wspólnoty ewangeliczno-zielonoświątkowej Igreja Evangélica Filadélfia Cigana de Portugal. Kontrola dotyczyła legalności działań administracji, a nie oceny treści wiary. To orzeczenie bywa cytowane jako przykład traktowania wspólnot pentekostalnych jak podmiotów chronionych wolnością religijną, przy jednoczesnym braku kontroli doktryny.

³⁸ Tribunal Central Administrativo Norte rozpatrywał sprawę mieszkańców, którzy chcieli zamknięcia świątyni Assembleia de Deus m.in. z powodu uciążliwości hałasu. Sąd wskazał ramy kontroli administracyjnej bez jakiegokolwiek wchodzenia w treść przekonań wyznania.

status prawny do działalności gospodarczej — w takich przypadkach odmawiano stosowania ulg podatkowych³⁹.

V. PROBLEMY I KONTROWERSJE

Jednym z najczęściej dyskutowanych problemów jest interpretacja kryterium „zorganizowanej obecności” wspólnoty religijnej na terytorium Portugalii, przewidzianego w ustawie nr 16/2001. W praktyce administracja wymagała od wnioskodawców przedstawienia: listy członków, dokumentacji dotyczącej regularnych spotkań religijnych oraz danych o strukturze organizacyjnej i władzach wspólnoty⁴⁰.

Część doktryny podkreśla, że tak szerokie wymagania mogą prowadzić do nadmiernej ingerencji państwa w życie religijne, a w niektórych przypadkach mogą wręcz uniemożliwiać rejestrację nowych, niewielkich grup wyznaniowych. Orzecznictwo, które wyklucza ocenę „prawdziwości” doktryny, nie rozwiązuje do końca problemu, ponieważ wciąż otwarte pozostaje pytanie, jakie minimum dowodowe jest konieczne do uznania wspólnoty za religijną⁴¹.

Kontrowersje budzi także wybór formy organizacyjnej. Wspólnoty, które decydują się działać jako osoby zbiorowe religijne wpisane do RPCR, uzyskują status przewidziany w ustawie nr 16/2001 wraz z prawem do zwolnień podatkowych i szerszej ochrony autonomii. Z kolei grupy, które funkcjonują jako stowarzyszenia prawa prywatnego (np. z powodów pragmatycznych lub zbyt restrykcyjnych kryteriów rejestracyjnych), mają znacznie węższe uprawnienia i są traktowane tak samo jak organizacje świeckie. Powstaje pytanie, czy taki dualizm nie prowadzi do *de facto* ograniczenia wolności religijnej, gdyż dostęp do pełni gwarancji zależy od przyjęcia określonej formy organizacyjnej. W doktrynie wskazuje się, że wybór formy nie powinien wpływać na rdzeń

39 Supremo Tribunal Administrativo, Acórdão z 29 września 2022 r., n.º 051/21.1BALS.B. Sprawa dotyczyła zrównania wspólnoty religijnej z Instytucją Particular de Solidariedade Social (IPSS), mimo braku formalnego statusu. Choć kongregacja religijna nie posiadała formalnie statusu IPSS, to faktycznie realizowała cele charytatywne, co uzasadniało jej ekspansję fiskalną. Sąd potwierdził, że beneficja IPSS można przyznać *ipso iure*, gdy spełnione są materialne przesłanki, nawet bez formalnej rejestracji. Tribunal Central Administrativo Norte, Acórdão z 12 lipca 2023 r., n.º 00374/10.5BEVIS. Sprawa dotyczyła zwolnienia z podatku dla fundacji działającej w obszarze edukacji i opieki społecznej. Domyślne zwolnienie nie obejmuje jedynie działalności religijnej, jeśli wspólnota realizuje także cele pożytku publicznego, podlega reżimowi fiskalnemu IPSS tylko w zakresie tych celów.

40 Zgodnie z art. 37 ustawy nr 16/2001 „presença social organizada no País”.

41 A. Torres Gutiérrez, „Relaciones Iglesia-Estado en Portugal”, praca przedstawiona podczas międzynarodowej konferencji „Wolność religijna, źródło wszystkich wolności”, zorganizowanej przez Argentyńską Radę ds. Wolności Religijnej (CALIR), Buenos Aires, 28–29 kwietnia 2008 r., dostępna na: <https://academica-e.unavarra.es/entities/publication/71a645b6-b757-4913-91c8-8cf76161c26> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

prawa do wolności religijnej, jednak w praktyce różnice te mają doniosłe skutki finansowe i organizacyjne. Jednym z najważniejszych powodów, dla których wspólnoty religijne ubiegają się o wpis do RPCR, jest możliwość korzystania z ulg podatkowych. Obejmują one m.in.: zwolnienia z podatku od nieruchomości wykorzystywanych do celów kultu i działalności religijnej, zwolnienia z VAT w odniesieniu do niektórych usług i dóbr, preferencyjne traktowanie darowizn przekazywanych na cele religijne. W orzecznictwie podkreślano jednak, że ulgi te nie mają charakteru powszechnego, lecz są uzależnione od formalnej rejestracji. W efekcie wspólnoty, które z różnych przyczyn nie zostały wpisane do RPCR, pozostają w gorszej sytuacji, co rodzi pytania o zgodność takiego rozwiązania z konstytucyjną zasadą równości. Dodatkowo status osoby zbiorowej religijnej może wiązać się z możliwością ubiegania się o uznanie za podmiot pożytku publicznego. Tu jednak pojawiają się kolejne problemy praktyczne, gdyż administracja stosuje wobec wspólnot religijnych takie same kryteria jak wobec organizacji świeckich, co nie zawsze uwzględnia specyfikę działalności wyznaniowej⁴².

- 42 Art. 65 ustawy nr 16/2001: „(Isenção do imposto sobre o valor acrescentado) 1 – As igrejas e comunidades religiosas radicadas no País, os institutos de vida consagrada e outros institutos com a natureza de associações ou fundações por aquelas fundados ou reconhecidos, e ainda as federações e as associações em que as mesmas se integrem, podem optar pelo regime previsto no n.º 1 do artigo 1.º do Decreto-Lei n.º 20/90, de 13 de Janeiro, alterado pela Lei n.º 52-C/96, de 27 de Dezembro, pelo Decreto-Lei n.º 323/98, de 30 de Outubro, pela Lei n.º 30-C/2000, de 29 de Dezembro, e pelo Decreto-Lei n.º 238/2006, de 20 de Dezembro, enquanto vigorar, não se lhes aplicando, nesse caso, o n.º 4 do artigo 32.º da presente lei”; art. 32 ustawy nr 16/2001: „(Benefícios fiscais) 1 – As pessoas colectivas religiosas inscritas estão isentas de qualquer imposto ou contribuição geral, regional ou local, sobre: a) Os lugares de culto ou outros prédios ou partes deles directamente destinados à realização de fins religiosos; b) As instalações de apoio directo e exclusivo às actividades com fins religiosos; c) Os seminários ou quaisquer estabelecimentos efectivamente destinados à formação dos ministros do culto ou ao ensino da religião; d) As dependências ou anexos dos prédios descritos nas alíneas a) a c) a uso de instituições particulares de solidariedade social; e) Os jardins e logradouros dos prédios descritos nas alíneas a) a d) desde que não estejam destinados a fins lucrativos. 2 – As pessoas colectivas religiosas inscritas estão igualmente isentas do imposto municipal de sisa e sobre as sucessões e doações ou quaisquer outros com incidência patrimonial substitutivos destes, quanto: a) Às aquisições de bens para fins religiosos; b) Aos actos de instituição de fundações, uma vez inscritas como pessoas colectivas religiosas. 3 – Os donativos atribuídos pelas pessoas singulares às pessoas colectivas religiosas inscritas para efeitos de imposto sobre o rendimento das pessoas singulares são dedutíveis à colecta, nos termos e limites fixados nas alíneas b) e c) do n.º 1 do artigo 63.º do Estatuto dos Benefícios Fiscais, sendo a sua importância considerada em 130 % do seu quantitativo. 4 – Uma quota equivalente a 1 % do imposto sobre o rendimento das pessoas singulares, liquidado com base nas declarações anuais, pode ser destinada pelo contribuinte, para fins religiosos ou de beneficência, a uma igreja ou comunidade religiosa radicada no País, indicando-a na declaração de rendimentos, desde que essa igreja ou comunidade religiosa tenha requerido o benefício fiscal. 5 – As verbas destinadas, nos termos do número anterior, às igrejas e comunidades religiosas são entregues pelo Tesouro às mesmas ou às suas organizações representativas, que apresentarão na Direcção-Geral dos Impostos relatório anual do destino dado aos montantes recebidos. 6 – O contribuinte que não use a faculdade prevista no n.º 4 pode fazer uma consignação fiscal equivalente a favor de uma pessoa colectiva de utilidade pública de fins de beneficência, de assistência ou humanitários, ou

PODSUMOWANIE

Punktem wyjścia nad rozważaniem osobowości prawnej związków wyznaniowych w Portugalii jest ustawa nr 16/2001, która stworzyła odrębny reżim dla kościołów i wspólnot religijnych oraz określiła tryb nabywania przez nie osobowości prawnej poprzez wpis do specjalnego rejestru. Aktem wykonawczym do ustawy jest dekret nr 134/2003 ustanawiający RPCR, czyli wyspecjalizowany rejestr prowadzony w ramach krajowego systemu rejestrowego. To w nim dokonuje się wpisu, który konstytuuje osobowość prawną osoby zbiorowej religijnej. W tle pozostaje szczególna sytuacja Kościoła katolickiego, regulowana konkordatem i wyłączona co do zasady z reżimu ustawy nr 16/2001, co rodzi zagadnienia równego traktowania wyznań w sferze uzyskiwania osobowości prawnej oraz korzystania z przywilejów fiskalnych i administracyjnych.

Problemy praktyczne i kontrowersje doktrynalne wynikają z faktu, że portugalski system prawny opiera się na dualizmie regulacyjnym, czyli szczególnym statusie Kościoła katolickiego i ogólnych zasadach ustawy nr 16/2001 dla pozostałych wspólnot. To prowadzi do niejednoznaczności i nierówności w takich obszarach, jak kryteria rejestracji, zakres autonomii wewnętrznej czy dostęp do ulg podatkowych. W konsekwencji, mimo silnych gwarancji konstytucyjnych, praktyka stosowania prawa wciąż budzi liczne zastrzeżenia i bywa przedmiotem sporów zarówno w doktrynie, jak i przed sądami administracyjnymi.

Pomimo liberalnego i neutralnego modelu regulacyjnego w praktyce pojawiają się pewne problemy i kontrowersje. Wymóg 30-letniej obecności na terytorium Portugalii jako warunek uzyskania szczególnej osobowości prawnej bywa krytykowany jako nadmiernie rygorystyczny, zwłaszcza w odniesieniu do nowych lub mniejszych wspólnot religijnych. Choć ustawa przewiduje skrócenie tego okresu do 5 lat w wyjątkowych przypadkach, decyzje administracyjne w tym zakresie bywają niejednolite i nieprzewidywalne. Proces rejestracji, choć formalnie administracyjny, w praktyce może być uznaniowy i zależeć od interpretacji przepisów przez urzędników Gabinetu ds. Wolności Religijnej (*Gabinete de Assuntos Religiosos*, GAR). Brakuje także przejrzystych kryteriów oceny zgodności statutu danej wspólnoty z wymaganiami ustawy. Zdarzały się przypadki odmowy rejestracji wspólnotom, które nie odpowiadały tradycyjnemu rozumieniu religii,

de uma instituição particular de solidariedade social, indicando-a na sua declaração de rendimentos. 7 – As verbas a entregar às entidades referidas nos n.os 4 e 6 devem ser inscritas em rubrica própria no Orçamento do Estado. 8 – A administração fiscal publica, na página das declarações electrónicas, até ao 1.º dia do prazo de entrega das declarações, previsto no artigo 60.º, todas as entidades que se encontram em condições de beneficiar das consignações fiscais previstas nos n.os 4 e 6. 9 – Da nota demonstrativa da liquidação de IRS deve constar a identificação da entidade beneficiada, bem como o montante consignado nos termos dos n.os 4 e 6; <https://www.lexpoint.pt/Default.aspx?Tag=COCONTENT&ContentId=51743> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

np. organizacjom o charakterze duchowym, ezoterycznym czy filozoficznym. Powstaje tu pytanie o granice definicji „związku wyznaniowego” i o możliwość wykluczenia nowych form duchowości z ochrony prawnej. Niektóre wspólnoty religijne, nie mogąc uzyskać osobowości prawnej jako związek wyznaniowy, decydują się na rejestrację jako stowarzyszenia prawa cywilnego (*associações civis*). Choć daje to pewne minimum ochrony prawnej, nie zapewnia statusu religijnego i związanych z nim przywilejów podatkowych czy edukacyjnych. Portugalskie prawo nie przewiduje automatycznego uznawania osobowości prawnej organizacji religijnych zarejestrowanych w innych państwach UE, co utrudnia transnarodowe działanie niektórych wspólnot⁴³.

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

Concordata entre a República Portuguesa e a Santa Sé, Resolução da Assembleia da República n.º 74/2004, de 16 de novembro, Diário da República n.º 269/2004, Série I-A de 2004-11-16, páginas 6741–6750.

Constituição da República Portuguesa, Diário da República n.º 86/1976, Série I de 1976-04-10.

Decreto-Lei n.º 129/98, Regime jurídico do Registo Nacional de Pessoas Colectivas, Diário da República n.º 110/1998, Série I-A de 1998-05-13.

Decreto-Lei n.º 134/2003, de 28 de junho, Diário da República n.º 147/2003, Série I-A de 2003-06-28, páginas 3716–3719.

Lei da Liberdade Religiosa, Lei n.º 16/2001, Diário da República n.º 143/2001, Série I-A de 2001-06-22.

ORZECZNICTWO

Supremo Tribunal Administrativo, Acórdão z 23.11.2000, n.º SAP20001123046535.

Supremo Tribunal Administrativo, Acórdão z 29.09.2022, n.º 051/21.1BALS.B.

Tribunal Central Administrativo Norte, Acórdão z 12.07.2023, n.º 00374/10.5BEVIS.

Tribunal da Relação de Lisboa, Acórdão z 05.02.2009, proc. 10359/2008-8.

Tribunal da Relação de Lisboa, Acórdão z 13.07.2017, proc. 1164/15.2BELS.B.

Tribunal da Relação de Lisboa, Acórdão z 25.06.2020, proc. 1189/18.5BELS.B.

⁴³ J. Bacelar Gouveia, *Confissões Religiosas e Ministros de Culto*, „Revista Jurídica Portucalense” 2025, n. 38, s. 1–27.

LITERATURA

- Adragão P.P., Leão A.C., *Portugal: Religious Rules and State Law* [w:] *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*, eds R. Bottoni, R. Cristofori, S. Ferrari, Cham, Switzerland 2016, s. 293–309.
- Almeida Lopes J.J., *Direito eclesiástico português do séc. XXI*, „Revista da Faculdade de Direito da Universidade do Porto” 2008, n. 5, s. 143–213.
- André M., *O Catolicismo Em Portugal: Organização Eclesiástica e Práticas Religiosas. Análise Regional*, „Finisterra”, Centro de Estudos Geograficos (IGOT) Universidade de Lisboa 2012.
- Argiolas D., *A responsabilidade civil extracontratual das entidades religiosas*, Coimbra 2015, tese de doutoramento.
- Canas V., *State and Church in Portugal* [w:] *State and Church in the European Union*, ed. G. Robbers, Baden-Baden 2019, s. 483–510.
- Franco J.E., *Relações entre a Igreja e o Estado em Portugal Tempos e modos: Casamento, Divórcio e União de Facto*, Lizbona 2011.
- Bacelar Gouveia J., *Confissões Religiosas e Ministros de Culto*, „Revista Jurídica Portucalense” 2025, n. 38, s. 1–27.
- Moniz J.B., *Acomodação positiva das religiões ou modelo de igreja estabelecida? Um olhar sobre o secularismo português em período democrático*, „Revista Portuguesa de Ciência Política” 2017, n. 7, s. 41–59.
- Moniz J.B., *Dinâmicas religiosas e políticas em Portugal: o caso da JMJ* 2023, „REVER: Revista de Estudos da Religião” 2024, v. 24, n. 1, s. 85–99.
- Moniz J.B., *Igreja Católica e Caridade em Portugal. Do múnus bíblico de ajudar o outro à sua indispensabilidade no século XXI*, „Revista Brasileira de História das Religiões” 2014, n. 19, v. 7, s. 223–256.
- Moniz J.B., Pinto P.M., Brissos-Lino J., *A construção da liberdade religiosa em Portugal: do trilho legal à percepção da liberdade religiosa entre as lideranças evangélicas*, „REVER” 2020, v. 20, n. 3, s. 217–234.
- Valente D., *As relações Igrejas-Estado em Portugal antes e depois do 25 de Abril*, „Lusotopie” 1999, n. 6, s. 271–275.
- Varela Gonçalves R.M., *A liberdade religiosa ao longo da história portuguesa*, „Revista Direito e Liberdade – RDL – ESMARN” 2015, v. 17, n. 3, s. 183–221.

NETOGRAFIA

<https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/portugal> [dostęp: 19 września 2025 r.].

Osobowość prawna związków wyznaniowych w Portugalii

- https://statenewswire.com/stories/643438208-2022-report-on-international-religious-freedom-portugal?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.].
- https://www.jn.pt/nacional/artigo/imigracao-brasileira-faz-crescer-numero-de-igrejas-evangelicas/15659771?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.].
- <https://www.comunidadeislamica.pt/> [dostęp: 19 września 2025 r.].
- <https://www.cilisboa.org/> [dostęp: 19 września 2025 r.].
- <https://registo.justica.gov.pt/Empresas/Pedir-o-Certificado-de-admissibilidade> [dostęp: 19 września 2025 r.].
- https://www2.gov.pt/servicos/pedir-inscricao-online-no-ficheiro-central-de-pessoas-coletivas-para-entidades-nao-sujeitas-a-registo-comercial/-/asset_publisher/QjS58M3Xp1s/content/1219-srv-ces-fds_como?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 19 września 2025 r.].
- <https://academica-e.unavarra.es/entities/publication/71a645b6-b757-4913-91c8-8cf7616b1c26> [dostęp: 19 września 2025 r.].
- <https://www.publico.pt/2011/06/24/jornal/ja-ha-50-confissoes-religiosas-radicadas-em-portugal-22346950> [dostęp: 19 września 2025 r.].

STRESZCZENIE

Artykuł analizuje problematykę osobowości prawnej związków wyznaniowych w Portugalii w świetle regulacji konstytucyjnych, ustawowych i orzecznictwa sądów. Punktem wyjścia jest zasada wolności religijnej oraz równouprawnienia wspólnot wyznaniowych, gwarantowana przez art. 13 i art. 41 Konstytucji Republiki Portugalskiej. Na jej podstawie ustawodawca uchwalił ustawę o wolności religijnej (*Lei da Liberdade Religiosa*, nr 16/2001), która wprowadziła jasne procedury uzyskiwania osobowości prawnej przez wspólnoty religijne, przewidując ich rejestrację w Rejestrze Osób Zbiorowych Religijnych (RPCR). Szczególną uwagę poświęcono praktyce sądowej. Orzecznictwo portugalskich sądów administracyjnych konsekwentnie podkreśla, że organy rejestrowe nie mają kompetencji do oceny treści doktryny religijnej, a jedynie do badania spełnienia przesłanek formalnych. W kilku sprawach dotyczących nowych ruchów religijnych sądy uznały, że administracja naruszyła konstytucyjną zasadę neutralności, odmawiając wpisu ze względu na „niejasność” doktryny. Istotną płaszczyzną sporów pozostają również kwestie fiskalne. Sądy administracyjne wielokrotnie wskazywały, że ulgi podatkowe przysługują wyłącznie wspólnotom posiadającym status osoby zbiorowej religijnej w RPCR lub podmiotom uznanym konkordatowo. Analiza wskazuje, że portugalski model łączy zasadę świeckości państwa z aktywną współpracą z religiami, przewidzianą w art. 41 ust. 4 Konstytucji. Wyrazem tego są

zarówno *acordos de cooperação* zawierane z mniejszościami religijnymi, jak i konkordat z 2004 r. ze Stolicą Apostolską.

Słowa kluczowe: osobowość prawna, Portugalia, wspólnoty religijne, rejestr, konkordat, *acordos de cooperação*, sądownictwo administracyjne

SUMMARY

LEGAL PERSONALITY OF RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN PORTUGAL

The article examines the legal personality of religious communities in Portugal in the light of constitutional provisions, statutory regulations and judicial practice. The starting point is the principle of religious freedom and equality of churches and religious communities, guaranteed by Articles 13 and 41 of the Portuguese Constitution. On this basis, the legislator adopted the Religious Freedom Act (*Lei da Liberdade Religiosa*, No. 16/2001), which established clear procedures for the acquisition of legal personality by religious communities through registration in the Register of Collective Religious Persons (*Registo das Pessoas Coletivas Religiosas – RPCR*), administered by the National Register of Legal Persons (*RNPC*). Judicial decisions have consistently emphasized that registration authorities cannot assess the truth or social significance of religious doctrines but only verify compliance with formal requirements. In several cases concerning new religious movements, courts held that the administration violated the constitutional principle of neutrality by refusing registration due to the “unclear” or “incoherent” nature of a doctrine. Taxation is another contentious field. Portuguese administrative courts have held that tax exemptions apply only to communities registered as collective religious persons under the RPCR or to entities recognized under the Concordat. The analysis demonstrates that the Portuguese model combines state secularism with institutional cooperation with religions, as enshrined in Article 41(4) of the Constitution. This duality is reflected in the agreements of cooperation (*acordos de cooperação*) concluded with minority religious groups and the 2004 Concordat with the Holy See.

Keywords: legal personality, Portugal, religious communities, register, Concordat, cooperation agreements, administrative judiciary